

Minner fra Heen skole under 2. verdenskrig Ved Lauritz lutturen

Det var riktig godt å ha hånda hennes Eli, storesøstera mi, å holde i da vi gikk over skolegården. Det var en formiddag en dag i august i 1940, og jeg var på vei til min aller første skoledag på Heen skole, den skole som skulle bli min hver dag de nærmeste sju årene. Hvem var de andre klassekameratene? Lærerinna, som venta på oss, var hun streng? Det var mange funderinger i hodet på en gutt som ennå hadde noen måneder igjen til sjuårsdagen. Men det som kanskje i enda større grad gjorde situasjonen så pirrende, ja til og med skremmende, var alle de uniformerte mennene som var der på skolegården. Tyskere! Bare noen uker var gått siden 9. april og den tyske okkupasjonen av Norge. Hva de gjorde der akkurat da, det var ingenting som en blivende førsteklasing kunne forstå, men det var trygt å ha ei hånd å holde i.

Vi ble fem elever i klassen, en klasse som i løpet av de nærmeste åra skulle vokse til åtte elever. Det var en stor klasse til å være på Heen skole på den tida. I klassen foran oss gikk det tre elever, og de som begynte året etter var bare to. Lærerinna vår het Inger Heieraas, ei ung, søt dame, som kom direkte fra lærerskolen. Hun hadde småskolen, dvs. de tre første klassene, på både Heen og Høie skole. Vi gikk jo bare annenhver dag, for slik var det under hele skoletida. Hun bodde på Høie og måtte pendle mellom skolene. Det kunne være ganske besværlig iblant, når høstregnet eller vinterstormen raste. Det er langt mellom Heen og Høie, og noen kommunikasjoner fantes det selvfølgelig ikke.

De første månedene gikk vi bare to timer om dagen etter at de andre hadde gått hjem. Slik var det for at Inger skulle konsentrere seg om undervisningen for oss som var nye, og for at vi skulle venne oss til skolearbeidet. Vi fikk lære oss bokstavene, og etter hvert kunne vi lese i ABC-boka. Vi fikk lære oss tallene, legge sammen og trekke fra. Inger var ei snill lærerinne, men kunne

være ganske bestemt når det var nødvendig. I to år hadde vi frøken Heieraas.

I 1942 ble det bestemt at siden elevunderlaget på Heen skole var så lite, behøvdes det bare en lærer. Skolen ble todelt. Storskolen, de fire øverste klassene, gikk på mandag, onsdag og fredag - og småskolen på tirsdag, torsdag og lørdag. Lærer Jakob Hjertaas hadde dermed alle sju klassene. Den ordningen bestod under hele min skoletid og alle år frem til skolen ble nedlagt i 1964.

De første årene var vi i det vesle klasserommet. Der var pultene mindre enn i det store klasserommet, hvor de eldre elevene holdt til. Innredningen var ganske enkel. Foruten pultene og kateteret var det en stor svart tavle på veggen der det også hang noen kart i taket. I det ene hjørnet var det en vask med kran for kaldt vann, og i et annet hjørne stod vedovnen, som var til stor nytte i den kalde årstida. Og så hadde vi et trampeorgel, som sjelden eller aldri kom til anvendelse.

Etter tre år flytta vi inn i det store klasserommet. Man følte seg stor og betydningsfull når man kom opp i fjerde klasse og gikk i storskolen. Klasserommet var mye større, og det var god plass, for vi var jo ikke så mange. Foruten pultene, kateteret og en masse kart som hang i taket, stod det et stort skap inntil veggen. Det var i to etasjer og hadde skyvedører. Her ble det oppbevart bøker og skrivemateriell, og der var det saker som man kunne gjøre fysikk-eksperimenter med. Det var litt spennende. Vi hadde også et skolebibliotek, bøker som vi kunne låne og ta med oss hjem og lese. Ikke så mange bøker selvfølgelig, de fikk plass i et lite skap som stod ved siden av kateteret. Så må vi heller ikke glemme lærerens fele. Den hadde en fast plass, hengende fra en spiker, på innsiden av en av vinduskarmene. Lærer Hjertaas hadde kanskje ikke fått en stol i et symfonisk orkester, men fela kom vel til pass når vi sang salmer og sanger.

En vanlig skoledag - hvordan så den ut?

Skoledagen begynte klokka halv ni med ei salme. Første timen hadde vi religionsundervisning, bibelhistorie på mandag, katekisme på onsdag og religionshistorie på fredag. Det var mye som skulle læres utenat, så vi var nødt til å lese ordentlig på leksene de dagene vi var hjemme. En del av religionsundervisningen var å lære seg julesangene utenat. De siste ukene før jul ble benyttet til dette, noe som ikke var det mest populære skolearbeidet. Religionsundervisningen var et viktig fag for Hjertaas, han fikk oss til å forså vekten av å bygge våre liv og vår fremtid på kristne verdier. Neste time var regning, alle tre dagene i uka. Vi fikk lære oss å legge sammen, trekke fra, gange og dele. Til å begynne med ganske enkle tall, men etter hvert mer og mer kompliserte regnestykker. Så var det multiplikasjonstabellen, eller gangetabellen, som vi sa. Den skulle vi kunne på våre ti fingre, både framlengs og baklengs. Det behøvdes mye hjemmearbeid før den satt som den skulle. Den gang skjønte man kanskje ikke hvorfor vi skulle løse mange, mange regnestykker, side opp og side ned i regneboka. Hadde man lært seg divisjon, så kunne man det jo. Senere i livet har man forstått vekten av det å bli godvenn med tallene», det å kunne håndtere dem på en naturlig måte, og til det kreves det trening. Dette var jo før kalkulatoren tid! I den tredje timen var det norsk, et fag som læreren la stor vekt på. Det var viktig at vi virkelig skjønte innholdet i det som vi leste i leseboka. Vi arbeidet mye med rettskrivning og grammatikk, sikkert mer enn andre elever i vår alder. Da vi senere i livet kom opp i realskolen, lå elevene fra Heen skole flere hestelengder foran de fleste andre på dette området. Å kunne grammatikk er en betingelse for å lære andre språk, det å kunne forstå hvordan andre språk er bygget opp. Det forstod lærer Hjertaas. Takk for den kunnskapen! En viktig del av norskundervisningen var å trene på eget forfatterskap. Hver annen eller tredje uke måtte vi skrive stil, som skulle skrives vakkert inn i skriveboka med penn og blekk. Iblant kunne det kjennes tyngende når fantasien og inspirasjonen ikke var så samarbeidsvillig, men det var nyttig trening.

Eter tre timer kom det store frikvarteret. I den mørke årstida begynte det med at vi fikk hver vår skje med torskeleverolje, eller tran som vi sa. Alle måtte ha med seg skje, og læreren delte ut tranen fra ei stor flaske. Læreren hadde også med ei skje, som han og dattera brukte. Det smakte jo ikke så godt, men var sikkert nyttig. Så tok vi frem matpakka, som oftest bestod av smørbrød med pålegg - og mjølkeflaska. Det var spennende å se hva naboen hadde på brødskiva, for det hendte iblant at vi byttet smørbrød med hverandre. Var det fint vær, satt vi ute. Et populært sted var det vesle berget nede ved veien. Etter ei stund blåste læreren i fløyta si, som betydde at vi skulle tilbake til alvoret igjen. Første timen etter matpausen begynte med en sang, som vi slo opp i sangboka. Faget var avhengig av hvilken dag det var. På mandager var det historie, både Norgeshistorie og verdenshistorie. Å lese om gamle norske konger under middelalderen og en masse årstall var ikke spesielt populært. Det var mye mer spennende med Napoleon og den franske revolusjonen, eller skuddet i Sarajevo. På onsdager hadde vi geografi, mest om Norge, fylke etter fylke, om byer fjell, sjøer og vassdrag. Men vi fikk også lære om land i Europa og i andre verdensdeler. På fredager var det naturfag med mange forskjellige ingredienser. Den største delen var biologi, hvor vi fikk lære om pattedyr, fugler, fisker og insekter. Og så hadde vi helseøkt, som handlet om menneskekroppen, og om hvordan vi kunne holde oss sunne og friske. I fysikken gjorde vi spennende forsøk for å vise at teorien stemmer med virkeligheten. I den siste timen hadde vi aktiviteter av den lettere sorten. Det kunne være at vi sang fra sangboka, som regel bare enstemt og uten kompliserte øvelser. Vi hadde tegning, som oftest appellerte til egen fantasi. I blant brukte vi tegninger eller portretter i bøker som modeller for våre kunstverk. Minst en time i uka hadde vi skjønnskrift. Vi skulle skrive så vakkert og så korrekte bokstaver som mulig med penn og blekk. Til det hadde vi ei skjønnskriftbok med spesiell tilpasset linjering. Ikke så sjelden hendte det at timen foran trakk ut på tid, slik at det ikke ble tid til sang eller tegning. Læreren vår hadde ambisjon om at vi skulle lære så mye som mulig,

noe som resulterte i at dagene ble lange i blant. Å undervise fire klasser på en gang var sikkert en medvirkende årsak til de lange timene. På vinteren kunne det bli mørkt om kvelden innen barna var hjemme, især de som hadde lang skolevei. Skoledagen ble avsluttet med at vi reiste oss og læreren leste Fadervår.

Frikvarter og kroppsøving

I frikvarterene var vi som regel ute - om været tillot - både sommer og vinter. Om vinteren dro i alle fall vi guttene så fort vi kunne til en liten skibakke som vi gjorde i stand noen hundre meter fra skolen. Om sommeren spilte vi ofte ball (brennball) på skolegården, men også friidrett var populært. Vi trente i høyde, lengde, kast med stor og liten ball, og på storveien øvde vi på stafett veksling. Vi skulle jo gjøre det bra på skoleidrettsstevnet, som hvert år ble arrangert av Folkenborg skole ved Heggin. Og vi var virkelig flinke! Det hang flere vandreskjold på veggen i det store klasserommet, og bare i min tid var i beste skole i Eidsberg tre eller fire ganger. Det skyldtes sikkert det fine samholdet vi hadde på skolen, alle skulle være med og gjøre sitt beste. Ja, dette var den form for kroppsøving vi hadde. Gymnastikk var det aldri tale om, noen gymnastikksal hadde vi jo selvfølgelig ikke. Mobbing på grunn av bra resultater eller av andre årsaker var et ukjent begrep.

Sløyd og håndarbeide

Fra fjerde klasse begynte skoleåret med tre ukers undervisning i håndarbeid for jentene og sløyd for guttene. Jentene holdt til i det vesle klasserommet og fikk lære seg å sy og strikke. Først en liten prøvelapp og siden større ting som sokker og votter. Frøken Oustad var lærerinne i håndarbeid. Guttene la beslag på det store klasserommet, og lærer Hjertaas var sløyd lærer. Først skulle vi gjøre plass til høvelbenkene. Da stablet vi alle pultene oppå hverandre langs den ene veggen, og så la vi materialet - bord og planker - som vi hadde henta fra loftet i uthuset over pultene. Høvelbenkene kom på plass, og for at de skulle stå stødig, ble de spikret fast i golvet. Vi ble undervist i hvordan de ulike verktøyene skulle brukes og hvordan vi skulle få slette, fine overflater og rette vinkler. Først laget vi enkle

ting som blomsterpinner og spikkejølter, det siste året snekret vi hagemøbler! Det var herlige tre uker de siste fire årene. Det var selvfølgelig nødvendig at høveljern, hoggjern og kniver skulle slipes og holdes i god stand. Det var en tradisjon at naboen vår, snekkeren Ellef Løken på Østby, hadde det ansvarsfulle arbeidet, og det skal han ha all ære av.

Helsekontroll

En gang hvert år fikk vi besøk av helsesøster. Da ble vi målt og veid, og hun tittet i halsen og ørene. Det verste var pirquetprøven for å finne ut om vi hadde tuberkulosesmitte. Med en hvass stål penn rispet hun tre merker på underarmen og la litt væske på det ene merket. Etter noen dager kunne hun se om man hadde smitte.

Karakterer

Etter avsluttet skoleår fikk vi karakterer. Til å begynne med bare i flid, orden og oppførsel. Men i storskolen fikk vi karakterer i alle fag. I slutten av sjuende klasse var det skriftlig eksamen i regning og norsk. Da hadde vi også muntlig eksamen, men det er ikke så alvorlig, alle var inne samtidig. Det hele artet seg mest som en samtale omkring de muntlige fagene.

Skoleveien

Skoleveien var så forskjellig for oss elever. Sjølv hadde jeg fordel av å bare behøve gå en kilometer landevei til skolen. Men de fleste hadde lange og besværlige veier å ta seg frem på. Jeg tenker på dem som bodde i Krotoland, fra Fykerud og Teig, som gikk over skogen ved Myrvold og videre frem til skolen. Eller elevene som kom fra Lindås og Skavland, som måtte gjennom skogen mellom Gutu og skolen. Og like langt var det fra Heia, over skogen til Skårer og videre frem til skolen. For noen av oss ble det sikkert tre kilometer eller mer å gå. Det ble mange skritt for en førsteklassing, som med sine korte ben skulle ta seg frem i vintermørket, kanskje med et par desimeter snø på veier og stier. Skoleskyss, sier kanskje noen. Det ordet var ikke oppfunnet ennå. Det er klart at far måtte ta frem hest og vogn eller slede når det var for besværlig, men oftest var det bare å stå opp tidlig om morgenen og traske i vei med ranselen på ryggen.

Heen skole 1940

1. rekke fra v. Kai Østbye, Lauritz Tutturen, Per Veiby
2. rekke fra v. Jenny Veiby, Else Fykerud, Kirsten Finnstad, Marit Pytterud, Kari Pytterud.
3. rekke fra v. Reidun Hjertaas, Anne Mina Veiby, Astrid Bjerkenes, Else Veiby, Ragnhild Heen, Astrid Evensen, lærerinne Inger Heieraas.
4. rekke fra v. Kåre Evensen, Magne Bakka, Knut Stampeslett, Thorbjørn Mortvedt.

Rampestrek?

En sommerdag var fire-fem skolebarn på hjemvei fra skolen. En eldre mann kom kjørende med ei tom høyvogn. Han stod lengst fremme og holdt i tømmene. Noen av oss kom på ideen at her var det mulig å få gratis skyss, så vi hoppa opp bak på høyvogna, først en, så en til og enda en. Til slutt ble tyngden for stor, så bakenden slo i bakken, og den stakkars mannen befant seg plutselig tre meter opp i lufta, mens hesten med forstillinga fortsatte. Da ble vi redde selvfølgelig, og alle hoppa av samtidig. Framenden på vogna, der mannen stod, slo i bakken med et brak. Situasjonen var mildt sagt dramatisk, men samtidig komisk. Vi forventet oss det verste, nå ble det sikkert kjeft å få! Mannen gikk stille og rolig ned på veien, hakte vogna inn på forstillinga

og kjørte videre uten et ord. Puh!

Hjertaas arresteres

En dramatisk hendelse i Heen skoles historie skjedde den 20. mars 1942. Politiet kom og hentet lærer Hjertaas. Han ble sendt til Nord-Norge på tvangsarbeid og ble internert i en leir i Kirkenes sammen med mange lærere fra hele landet. Det måtte ha vært utrolig vanskelig som enkemann - Gudrun døde straks før krigen - å reise fra seks barn, den yngste bare vel to år og den eldste ikke fullt atten. I mellom vikarierte svigersønnen på nabogården, Karsten Andresen, som var prest og bakersønn fra Mysen. Far min satte i gang en innsamling til Hjertaas. Han kom tilbake utpå sommeren, og ved et besøk hos oss fikk han overlevert en konvolutt. Han ble meget

beveget og satt lenge og forsøkte å svelge en stor klump i halsen, før han kunne uttrykke sin takknemlighet.

Hjertaas ble mottatt med stor jubel og fest på skolen med deltakelse fra hele skolekretsen.

17. mai

Den største dagen - bortsett fra den første skoledagen - var 17. mai i fritt land 1945. Vi marsjerte til Eidsberg kirke til gudstjeneste. Det regnet hele tiden, men vi var i festrus, så det gikk fint. Det var ingen musikk å marsjere etter, men vi jublet og sang hele tiden. Etter en marsj på fem-seks kilometer var det godt å komme inn i kirken. Og etter gudstjenesten gikk vi samme ruta tilbake til bespisning og lek.

Skoleturer

Utflukter hørte vel ikke med til hverdagen, men noen ganger var vi på tur.

I følge tradisjonen dro vi hver vinter - når føret var godt - på sparketur. Vi ble enige om en dag da alle skulle ha med hver sin sparkstøtting og etter det lange frikvarteret og maten, dro vi av gårde. Det ble en runde via Svenneby, Dingtorp, Kraugerud, Kån og tilbake til skolen igjen.

Høydepunktet på turen var da vi kjørte i «sparke tog» nedover Svennebyvingene mot Skjeppe.

Vi var også på busstur noen ganger. En deilig sommerdag hadde vi en utfukt til Kongens utsikt ved Tyrifjorden og til Norderhov kirke. Det mest spennende på den turen var de to balsamerte likene som lå i kjelleren under kirka. En annen gang - det må ha vært i 1946 - dro vi til

Svinesundbrua som var helt ny det året. Først var det bestemt at vi ikke fikk gå over til den andre siden, men så fikk vi lov likevel. Tenk å komme til utlandet for første gang i våre unge liv! På den svenske siden traff vi på en snill mann som delte ut ei svensk krone til hver og en av oss. De pengene ble ikke gamle, for der var det en kiosk hvor de solgte karameller og sjokolade, og det var jo ikke vi bortskjemte med.

Juletefest

Det var tradisjon med juletefest på Heen skole. Da kom alle elevene og alle foreldre som hadde anledning til det. Pultene i det store klasserommet ble plassert langs veggene så det

ble plass for juletreet og alle som ville gå i ring og synge julesanger. Læreren stod ved kateteret og spilte på fela si, og han holdt også en liten andakt. På festene skulle alle elevene i storskolen «lese opp». Det kunne være et dikt eller en morsom beretning, som vi hadde øvet på i forveien. Festen ble avsluttet med at alle barna fikk hver sin pose med godsaker i. Posene som ble til overs ble delt ut til småsøsken som ennå ikke hadde begynt på skolen. Juletefesten ble alltid arrangert sent i julehelga. Det ble sagt at når Heen skole hadde hatt sin fest, da var jula over.

Skolebygningen

Skolen på Heen er en teglbygning i to etasjer med loft i første etasje, en korridor og de to klasserommene. I annen etasje lærerens leilighet bestående av tre rom og kjøkken og ei lita lærerinneleilighet på ett rom og kjøkken.

Ettersom det ikke bodde noen lærerinne på skolen, kunne læreren disponere hele annen etasje og loftet. All oppvarming skjedde med ved, og varmt vann fikk man fra en beholder på veggen. Noen hygieniske bekvemmeligheter var det ikke tale om. En utedass med tre dører stod ute på skolegården, og den var der for både lærerens familie og elevene. Det var også et langt uthus på den ene kanten av skolegården. Der var det tre skjul til å oppbevare lærerfamiliens ved samt høvelbenkene når de ikke var i bruk.

I uthuset var det også garasje og bryggerhus.

Samhold

Forholdet mellom lærer og foreldre var alltid det beste. Situasjonen under krigen gjorde at man ble sveiset sammen. Når det var noe som skulle feires, konfirmasjon eller bryllup, var det naturlig at lærer Hjertaas skulle være med. Dette gode forhold avspeilet seg i skolearbeidet, man kjente trygghet og gjensidig respekt. Mange år er gått siden førtitallet, men man tenker ofte på den tiden med takknemlighet, en fin start på livet